پژوهشنامۀ ایرانی سیاست بین الملل، دورۀ 12، شمارۀ 2، شمارۀ پیاپی 24، بهار و تابستان 1403
دورۀ انتشار: شش ماهنامه * شاپا چاپی: 2322-3472 * شاپا الکترونیک: 2717-3402
https://doi.org/10.22067/irlip.2024.82195.1380
مقالۀ پژوهشی
تاریخ دریافت: 1402/02/10 تاریخ پذیرش: 1402/04/20

بررسی محیط منطقه‌ای دریای خزر؛ شناخت الگوهای منازعه و همکاری امنیتی

کیوان افشاریان[۱]، رضا سیمبر[۲]، مهدی هدایتی شهیدانی[۳]

چکیده

پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و استقلال جمهوری‌های آذربایجان، ترکمنستان و قزاقستان؛ تعداد کشورهای ساحلی دریای خزر افزایش یافت. در کنار این واقعیت این فرض که پس از پایان نظام دو قطبی اهمیت مناطق در سیاست بین‌الملل افزایش یافته است، شرایط ظهور یک منطقه جدید در سیاست بین‌الملل به نام منطقه دریای خزر را فراهم کرده است. منطقه دریای خزر به واسطه وجود ذخایر عظیم انرژی و قرارگرفتن در نقطه اتصال دو قاره آسیا به اروپا؛ روز به روز دارای اهمیت بیشتری می‌گردد. منافع جمهوری اسلامی ایران که یکی از اعضای مهم این منطقه جدید است به شدت به الگوی حاکم بر منطقه و موضوعات امنیتی آن وابسته است. از این رو این تحقیق به دنبال پاسخگویی به این پرسش بنیادی است که چه الگویی بر منطقه دریای خزر و موضوعات امنیتی آن حاکم است؟ در پاسخ به این سوال؛ با استفاده از ادبیات منطقه‌گرایی نوین و چارچوب مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای و روش پژوهش ترکیبی –اکتشافی دو مرحله‌ای – در ابتدا شاخص‌های این نظریه در منطقه مورد مطالعه ارزیابی می‌گردد و سپس با استفاده از مفهوم وابستگی متقابل امنیتی، در دو بعد منازعه امنیتی (جنبه سلبی وابستگی متقابل امنیتی) و همکاری امنیتی (جنبه ایجابی وابستگی متقابل امنیتی)، موضوعاتی جهت تدوین ابزار تحقیق (پرسشنامه) احصا می‌گردد. سپس در مرحله کمی تحقیق، پرسشنامه‌ها توسط نمونه آماری 49 نفره از خبرگان این حوزه مورد ارزیابی قرار می‌گیرند تا در انتها با استفاده از نتایج به‌دست آمده الگوی حاکم بر منطقه دریای خزر و موضوعات امنیتی آن مشخص گردد.

کلیدواژه‌ها: مجموعه امنیتی منطقه‌ای، منطقه دریای خزر، موضوعات امنیتی، منازعه و همکاری امنیتی

1- دانشجوی دکتری تخصصی روابط بین‌الملل دانشگاه گیلان (نویسنده مسئول) keyvan.afsharian@gmail.com
2- استادتمام گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل دانشگاه گیلان rezasimbar@guilan.ac.ir
3- دانشیار گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل دانشگاه گیلان mehdi.hedayati88@gmail.com

Investigaring the regional environment of Caspian Sea; understanding patterns of conflict and security cooperation

Keyvan Afsharian[1], Reza Simbar[2], Mehdi Hedayati Shahidani[3]

Abstract

After the collapse of the Soviet Union and the independence of Azerbaijan, Turkmenistan and Kazakhstan; The number of coastal countries of the Caspian Sea increased. Along with this fact, the assumption that the importance of regions in international politics has increased after the end of the bipolar system, has provided the conditions for the emergence of a new region in international politics called the Caspian Sea region. The Caspian Sea region due to the presence of huge energy reserves and being located at the point of connection between the two continents of Asia and Europe; It becomes more important day by day. The interests of the Islamic Republic of Iran, which is one of the important members of this new region, are strongly dependent on the pattern governing the region and its security issues. Therefore, this research seeks to answer the fundamental question: what model governs the Caspian Sea region and its security issues? In response to this question; By using the literature of modern regionalism and the framework of Regional Security Complexes and the two-step exploratory hybrid research method, the indicators of this theory are evaluated in the studied region and then using the concept of dependence. Security interdependence, in two dimensions of security conflict (negative aspect of security interdependence) and security cooperation (positive aspect of security interdependence), issues for developing research tools (questionnaire) are counted. Then, in the quantitative phase of the research, the questionnaires are evaluated by a statistical sample of 49 experts in this field, so that at the end, using the obtained results, the pattern governing the Caspian Sea region and its security issues will be determined.

Keywords: Regional Security Complex, Caspian Sea region, Security issues, Conflict and security cooperation

1 PhD Candidate in International Relations, University of Guilan, Rasht, Iran.
(Corresponding Author: keyvan.afsharian@gmail.com)
2 Full Professor of Department political Science, University of Guilan, Rasht, Iran.
rezasimbar@guilan.ac.ir
3 Associate professor of Department political Science, University of Guilan, Rasht, Iran.
mehdi.hedayati88@gmail.com

پژوهش‌نامه ایرانی سیاست بین‌الملل،
سال 12، شمارۀ 2، شماره
پیاپی 24، بهار و تابستان
1403

مقدمه

دریای خزر به‌عنوان بزرگ‌ترین دریاچه جهان از گذشته مورد توجه کشورها بوده است. تا پیش از فروپاشی اتحاد جماهیر شوری این دریا بین ایران و روسیه با قراردادهای مختلف تقسیم شده بود. جنگ‌های طولانی بین این دو کشور در طول سال‌های 1803 تا 1828 میلادی منجر به تحمیل عهدنامه-های گلستان در سال 1813 و ترکمانچای در سال 1828 میلادی به ایران شد. طبق فصل هشتم عهدنامه ترکمانچای ایران از داشتن کشتی‌های جنگی در دریای خزر محروم شد و روس‌ها با داشتن حق انحصاری در این خصوص کنترل دریای خزر را در دست گرفتند. اما پس از انقلاب اکتبر 1917 میلادی در روسیه با انعقاد قرارداد دوستی در سال 1921 میلادی بین ایران و روسیه و طبق مواد اولیه این قرارداد؛ محدودیت‌های عهدنامه‌های گلستان و ترکمانچای در مورد منع ایران از داشتن کشتی‌های جنگی لغو شد و طبق ماده 11 این قرارداد هر دو کشور از حقوق مساوی در کشتیرانی در دریای خزر تحت لوای پرچم‌های خود برخوردار شدند.

اما شرایط حاکم بر دریای خزر با فروپاشی اتحاد جماهیر شوری تغییر کرد. ظهور جمهوری‌های آذربایجان، ترکمنستان و قزاقستان در حاشیه این دریا و عدم تبعیت از اصل جانشینی باعث شد تا این کشورها با قراردادهای دوجانبه نسبت به تقسیم دریا اقدام نمایند. این کار که به معنای نادیده گرفتن حقوق ایران و همچنین عهدنامه‌های گذشته بود باعث شد که منافع ملی جمهوری اسلامی ایران در حوزه خزر با تهدیدات بنیادینی مواجه شود. تهدیداتی که حاکمیت کشور را در این حوزه با چالش‌های جدی مواجه نموده است. حتی کنوانسیون وضعیت حقوقی دریای خزر که در سال 2018 میلادی در بندر آکتائو قزاقستان منعقد گردید، نتوانست انتظارات در این راستا را برآورده نماید.

از این رو این تحقیق با هدف افزایش شناخت الگوهای حاکم بر منطقه دریای خزر در دوران پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی انجام شده است. شناخت هرچه بیشتر الگوهای حاکم بر این منطقه می‌تواند سیاست گذاری در این حوزه را نسبت به گذشته ارتقا داده و از تهدیدهای موجود بکاهد. اطلاق عنوان منطقه به حوزه دریای خزر و کشورهای ساحلی از فرضی که توسط باری بوزان و همکاران او در پایان سده بیستم و اوایل سده بیست و یکم پرورانده شده؛ اقتباس شده است. این فرض این چنین بیان می-دارد که در جهان پس از جنگ سرد؛ روابط بین‌الملل سرشت منطقه‌ای پیدا کرده است. منطقی که در ورای فرض یاد شده وجود دارد این است که فروپاشی نظام دوقطبی نیروی اصلی سازمان دهنده‌ای که در سطح جهان درکار بوده را از میان برده و قدرت های بزرگ باقیمانده دیگر به اندازه گذشته تمایلی برای حضور حداکثری در تمامی حوزه‌ها ندارد و از این رو مناطق در فضای ایجاد شده امکان ظهور و تأثیرتأثیر

یافته‌اند. به نظر می‌رسد که اقتباس از فرض ذکر شده در حوزه دریای خزر با توجه به تغییراتی که در جغرافیای سیاسی این منطقه به موازات تحولات سطح بین‌المللی رخ داده است، می‌تواند شرایط حاکم بر این منطقه را بهتر نمایان سازد.

پیشینه شناسی تحقیق

منطقه دریای خزر نیز که هویت جدید خود را پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و به واسطه استقلال جمهوری‌های آذربایجان، ترکمنستان و قزاقستان کسب کرده است همچنان درحال تحول و شکل‌گیری است. ایده‌هایی پیرامون الگوهای حاکم و آینده این منطقه ارائه شده که از آن جمله می‌توان به کتب و مقالات ذیل اشاره کرد:

در این کتاب[1] که نویسندگان به کمک سایر پژوهشگران این حوزه آن را تدوین کرده‌اند، در فصل اول به اهمیت منطقه به‌عنوان سطح تحلیل اشاره می‌شود و موضوعات جغرافیایی، اقتصادی و پیمان‌های امنیت دسته‌جمعی به‌عنوان عوامل شکل‌دهنده به مناطق مختلف معرفی می‌گردد. در فصل دهم از این کتاب با عنوان "از سلسله مراتب تا چیرگی: مجموعه امنیتی پس از اتحاد شوروی"، نویسنده با توجه به ضعف‌های داخلی و خارجی جمهوری‌های تازه استقلال‌یافته و حضور روسیه به‌عنوان یک قدرت مسلط پنج سناریو را برای آینده‌این منطقه ارائه می‌نماید که به ترتیب: شکل‌گیری منطقه‌ای با استیلای کامل فدراسیون روسیه در کشورهای مستقل مشترک‌المنافع – منطقه‌ای با یک پیمان امنیت دسته‌جمعی در قالب کشورهای مستقل مشترک‌المنافع – همگرایی کشورهای تازه تأسیس در مقابل فدراسیون روسیه – حضور قدرت‌های بزرگ جهانی در منطقه برای مقابله با فدراسیون روسیه و در آخر جذب جمهوری‌های تازه تأسیس در مناطق پیرامونی است. اما آنچنان که پیداست هیچکدام از سناریوهای فوق الذکر بر منطقه دریای خزر حاکم نشده است. به نظر می‌رسد که در ارائه این سناریوها توجه کافی به بازیگران پیرامونی جمهوری‌های تازه استقلال یافته، از جمله جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان یک قدرت منطقه‌ای نشده است.

درکتابی[2] دیگر نویسندگان ضمن ارائه چارچوبی نظری برای فراخ‌تر نمودن دستور کار امنیت، در فصلی تحت عنوان امنیت جامعه‌گانی به بررسی مناطق تحت حکومت شوروی سابق می‌پردازند. آن‌ها در این

1- lake, D. A., & Morgan, P. M. (1997). Regional Orders: Bulding Security in a New World. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.

2- Buzan, B., Waever, O., & Wild, J. D. (1998). Security a New Framework for Analysis. Colorado: Lynne Rienner Publishers.

پژوهش‌نامه ایرانی سیاست بین‌الملل، سال 12، شمارۀ 2، شماره پیاپی 24، بهار و تابستان 1403

بخش این منطقه را تحت نفوذ گسترده نظامی، سیاسی و هویتی روسیه می‌دانند و بزرگترین چالش پیش روی دولت–ملت‌سازی در این منطقه را هویت روس تباران برمی‌شمارند که از سوی هویت‌های غربی و اسلامی تهدید می‌گردد.

کتاب دیگری[1] که حاصل یک پژوهش دوساله در مؤسسه بین‌المللی مطالعات صلح استهکلم[2] است در چهارفصل به بررسی وضعیت کشورهای منطقه دریای خزر پرداخته و سعی نموده چشم‌انداز آینده منطقه را ترسیم نماید. ازاین‌رو در فصل اول نویسنده به تغییر جغرافیای سیاسی این منطقه پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی می‌پردازد و در بخش دوم این فصل منابع جانوری و فسیلی موجود در منطقه را ارزش‌گذاری کرده و مجادلات بر سر رژیم حقوقی دریای خزر و مشکلات زیست‌محیطی ناشی از آن را تشریح می‌نماید. در فصل دوم با استفاده از اسناد امنیت ملی کشورهای منطقه و قدرت‌های بزرگ، منافع استراتژیک و اقتصادی که این کشورها در دریای خزر دنبال می‌کنند را بررسی می‌نماید و سپس افزایش تقابل ایالات‌متحده آمریکا و فدراسیون روسیه را در آینده نتیجه‌گیری می‌نماید. در فصل سوم نویسنده برای ارائه یک تصویر کلی از بی‌ثباتی در منطقه مشاجرات قومی صورت گرفته در منطقه را شرح داده و بنیادگرایی اسلامی را مهم‌ترین چالش برای ثبات در منطقه معرفی می‌نماید و در فصل چهارم و آخر کتاب نویسنده تضاد منافع در موضوعات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی را مانعی برای شکل‌گیری یک منطقه با ثبات در آینده ارزیابی می‌کند.

در کتابی[3] دیگر نویسندگان در ابتدا با ارائه نظریه مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای[4] به‌عنوان توضیح‌دهنده روابط بین‌الملل در سطح مناطق، تمامی مناطق جهان را برای به‌دست آوردن یک تصویر کلی از روابط بین‌الملل در سطح جهانی بررسی می‌نمایند. نویسندگان در بخشی از فصل چهارم با عنوان اروپا، به بررسی مناطق جداشده از اتحاد جماهیر شوروی می‌پردازند. آن‌ها مناطق جداشده از شوروی را به‌طورکلی به چهار زیر منطقه اروپا شرقی، دولت‌های بالتیک، قفقاز جنوبی و آسیای مرکزی تقسیم می‌نمایند که نگرانی‌های امنیتی این کشوها به شدت با روسیه پیوند دارد. ازاین‌رو تقابلی میان روسیه و اروپا برای گسترش حاکمیت خود شکل می‌گیرد که روسیه در قالب کشورهای مستقل مشترک‌المنافع[5] درصدد

1- Chufrin, G. (2001). The Security of the Caspian Sea Region. New York: Oxford University.
2- Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI)
3- Buzan, B., & Waever, O. (2003). Region and Powers. New York: Cambrige University Press.
4- Regional Security Complex Theory
5- Commonwealth of Independent States (CIS)

بازسازی امپراطوری تاریخی خود می‌باشد و در طرف مقابل اروپا نیز با سازمان گوام[1] سعی می‌نماید ارزش‌های خود را در قالب ترویج دموکراسی و الگوی توسعه اروپایی به این کشورها گسیل نماید.

در کتابی[2] دیگر نویسنده در بخش اول تاریخ و جغرافیای دریای خزر را توصیف می‌کند و سپس در بخش دوم با برآورد ذخایر انرژی و جانوری دریای خزر در فصلی با عنوان "منابع دریای خزر"، اهمیت ژئوپلتیکی و ژئواکونومیکی این منابع را نشان می‌دهد. در فصلی دیگر با عنوان "مسیرهای حمل‌ونقل" تمامی راه‌های هوایی، زمینی و ریلی را وصف می‌نماید و در بخش سوم نویسنده تحولات سیاسی و زیرساخت‌های انتقال انرژی تمامی کشورهای ساحلی این دریا را معرفی می‌نماید. در بخش چهارم و انتهایی این کتاب نویسنده بحران‌های قومیتی، مسائل مربوط به رژیم حقوقی دریای خزر، نقش بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی و تهدیدات زیست‌محیطی این منطقه را ازجمله مهم‌ترین چالش‌ها در بین کشورهای منطقه معرفی می‌نماید.

در مقاله‌ای[3] تحت عنوان "راهبرد جدید برای یک رقابت قدیمی: روابط چین و فدراسیون روسیه در آسیای مرکزی پس از رونق انرژی" به دنبال پاسخگویی به این پرسش می‌باشد که چطور مسئله انرژی روابط چین و روسیه را در آسیای مرکزی شکل می‌دهد؟ در این راستا با بررسی تاریخی رقابت‌ها و درگیری‌های چین و روسیه در آسیای مرکزی؛ مسائلی همچون درگیری‌های مرزی در سال‌های ۱۹۶۹ و مستقر شدن حدود دو میلیون نیروی نظامی در اطراف مرزها مورد بررسی قرار می‌گیرد. در ادامه پس از فروپاشی شوروی و پدید آمدن همسایگان جدیدی همچون قزاقستان، قرقیزستان و تاجیکستان و ایجاد مسائلی مانند رشد اقتصادی، نیاز به مواد اولیه و منابع انرژی؛ موجب تغییرات در سیاست چین نسبت به آسیای مرکزی شده است. این تغییر سیاست موجب عقد موافقت‌نامه‌هایی در زمینه‌های نظامی، سیاسی و اقتصادی ما بین پنج کشور چین، قزاقستان، قرقیزستان، تاجیکستان و روسیه گردیده است. روابط چین و روسیه پس از فروپاشی شوروی به دو بخش از فروپاشی شوروی تا بحران اقتصادی ۲۰۰۸ و از بحران اقتصادی ۲۰۰۸ تاکنون تقسیم‌بندی می‌گردد. در طول این تقسیم‌بندی زمانی، نیاز چین به منابع اولیه و انرژی و وابستگی روسیه به درآمدهای حاصل از فروش انرژی و مواد اولیه، همکاری‌های منطقه‌ای مابین

1- Organization for Democracy and Economic Development (GUAM)
2- Koolaee, E., & Goudarzi, M. (2014). *Caspian sea challenges and prospects.* Tehran: Mizan Publication [In Perssian].
3- Freeman, C. (2018). New strategies for an old rivalry? China–Russia relations in Central Asia after the energy boom. The Pacific Review.

این دو کشور را افزایش داده است. درنتیجه‌گیری از عـواملی کـه می‌توانـد تـنش در روابـط دو کشـور را گسترش دهد؛ به عواملی همچون کاهش قیمت انرژی و تسلط بیش‌ازحد بر کشـورهای تـازه اسـتقلال‌یافته در منطقه که می‌تواند موجب برهم خوردن توازن گردد ذکر می‌شود.

در مقاله‌ای[1] تحت عنوان "تهدیدات و چالش‌های امنیت منطقه‌ای در منطقـه آسـیای مرکـزی" نویسـنده بـا توجه به فروپاشی اتحاد شوروی و تغییر در اقتصـاد، سیاسـت و فرهنـگ کشـورهای تـازه اسـتقلال‌یافته بـه بررسی تهدیدات و چالش‌های موجود در منطقه در سـطوح داخلـی، منطقـه‌ای و بین‌المللـی می‌پـردازد. در تهدیدات داخلی مشکلات سیاسی داخلی کشورها، اقتصاد غیر مولد و ناپایدار، رشد افراط‌گرایی مذهبی و گسترش حجم مبادلات مواد مخدر از افغانستان به‌عنوان چالش‌های مشترک تمامی کشورهای منطقـه بیـان می‌گردد. در سطح منطقه‌ای عدم توافق بر سر منابع آب و انرژی مرزی، عدم مرزبندی مشخص سرزمینی و رقابت برای کسب جایگاه رهبری منطقه بیان می‌شود. و در سطح بین‌المللی و خارجی نیز مسـائلی همچـون رشد افراط‌گرایی اسلامی، افزایش سازمان‌های تروریستی و جرائم مرتبط با مواد مخدر در فراسـوی مرزهـا را عوامل اصلی بحث عنوان می‌نماید. و درنتیجه‌گیری وجود برنامه‌های توسعه‌ای متناسب با منطقه با هزینـه کم را راهکاری برای فائق آمدن بر مشکلات و همگرایی منطقه‌ای عنوان می‌نمایند.

در مقاله‌ای[2] تحت عنوان "جایگاه راه‌آهن شرق دریای خزر در همگرایی منطقه‌ای ایران با آسیای مرکزی" با استفاده ازنظریات همگرایی بر بستر کارکردگرایی به دنبال پاسخگویی به این پرسش اساسی می‌باشد کـه راه‌آهن شرق دریای خزر چگونه می‌تواند در همگرایی ایران با کشورهای آسیای مرکزی اثرگـذار باشـد؟ در این راستا پس از شرح مشخصات راه‌آهن شـرق دریـای خـزر؛ زمینـه‌های همگرایـی منطقـه‌ای ایـران بـا آسیای مرکزی را در تهدیدات مشترکی همچون افراط‌گرایی، تروریسم، زبان و فرهنـگ مشـترک فارسـی مشخص می‌نماید. در مقابل چالش‌های همگرایی ایران و آسیای مرکزی را در ساختارهای سیاسی متفاوت، رقابت‌های درون منطقه‌ای، حضور بازیگران خارجی مانند ترکیه، چین و ایالات‌متحده آمریکا برمی‌شمارد. در بخش دیگری ویژگی‌های راه‌آهن شرق دریای خزر را در عواملی همچـون خـروج کشـورهای آسـیای مرکزی از بن‌بسـت ژئوپلیتیـک، افـزایش مبـادلات و همکاری‌هـای اقتصـادی و تحکـیم روابـط امنیتـی در

1- Daneykin, Y., & et al. (2015). Threats and Challenges to the Regional Security in Central Asian Region (the Example of the Republic of Kyrgyzstan), International Conference on Research Paradigms Transformation in Social Sciences 2014. Procedia - Social and Behavioral Sciences.

2- Zahrani, M., Faraji Lohehsara, T., & Tajari, S. (2016). Iran-turkmenistan-Kazakhstan Railway Function to Integration in the Central Asia. *Central Asia and The Caucasus Journal, 21*(89), 93-123 [In Perssian].

راستای وابستگی متقابل تبیین می‌نماید. درنتیجه‌گیری بیان می‌شود که این راه‌آهن می‌تواند نقطه آغازگر روند همگرایی در منطقه باشد.

در مقاله‌ای[1] دیگر نویسندگان در پی پاسخگویی به این پرسش می‌باشند که آیا پیوندهای امنیتی چین با منطقه فقط در حد ارتباط‌های معمول بین همسایگان است و یا از الگوی خاصی و فراتر از روندهای متعارف پیروی می‌کند؟ در این راستا با استفاده از مبنای تحلیلی مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای، محیط امنیتی منطقه آسیای مرکزی را در سه سطح بررسی می‌نماید. در سطح کلان؛ فروپاشی اتحاد شوروی را منجر به ایجاد یک خلأ ژئوپلیتیک و افزایش توجه به این منطقه بیان می‌دارد. در سطح منطقه‌ای؛ در هم تنیدگی اقوام در آسیای مرکزی، افراط‌گرایی مذهبی، قاچاق مواد مخدر و امنیت انرژی ازجمله مهم‌ترین مسائل که توانایی ایجاد یک مجموعه امنیتی را دارد؛ برشمرده می‌شود. و در سطح داخلی؛ اشکالات در روند دولت-ملت‌سازی و فساد فراگیر در دستگاه‌های دولتی از اهم مشکلات برشمرده می‌شود. در انتها با توجه به بیان چالش‌ها در منطقه آسیای مرکزی؛ پیوندهای امنیتی چین در موضوعاتی همچون رقابت قدرت‌های بزرگ، مسئله قومیتی سین کیانگ، امنیت انتقال انرژی و امنیت زیست‌محیطی این کشور را در مجموعه امنیتی این منطقه قرار داده است.

در مقاله‌ای[2] دیگر که نویسندگان درصد نقد تجربی و آزمون مبانی و مؤلفه‌های اصلی نظریه مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای در منطقه قفقاز جنوبی هستند، نتیجه‌ای که به‌دست‌آمده حاکی از آن است که مؤلفه‌های اصلی همچون الگوهای دوستی و دشمنی، وابستگی متقابل امنیتی و مجاورت جغرافیایی در تئوری مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای باری بوزان برای تبیین منطقه قفقاز جنوبی از قدرت تبیین مناسبی برخوردار می‌باشد. با توجه به تحولات جهانی در اقتصاد و الگوهای توسعه، نویسندگان پیش‌بینی می‌نمایند که این منطقه در طولانی‌مدت با تأثیرپذیری از سطح سیستم نظام بین‌الملل و رشد افکار نو در طبقه متوسط و جوان جامعه در پیگیری دموکراسی و رفاه، مسیر همگرایی را طی می‌نمایند.

در نهایت باتوجه به بررسی جامع ادبیات شکل گرفته پیرامون حوزه دریای خزر، اکنون می‌توان تفاوت تحقیق حاضر را با آنچه که در فوق ذکر آن رفت به شرح زیر بیان نمود:

از نظر مکانی می‌توان گفت که تحقیق حاضر توجه اصلی را به پنج کشور ساحلی دریای خزر معطوف

1- Karami, J., & Azizi, H. (2013). China's Security Relations with Central Asia: From Security Ties to "Regional Security Complexes. *Central Eurasia Studies, 6*(12), 135-154 [In Perssian].

2- Dadandish, P., & Kaleji, V. (2010). A Critical Study of Regional Security Complex Theory by Using the Security Enviroment of the South Caucasus. *The Scientific Journal of Strategy, 18*(3) [In Perssian].

نموده است و قصد دارد تقسیم‌بندی جدیدی را فراتر از آنچه که به طور معمول توسط مراکز مطالعاتی غربی تحت عنوان آسیای مرکزی و قفقاز؛ با حذف جمهوری اسلامی ایران پیگیری می‌شود؛ ارائه کند. همچنین تاکید بر این کشورها با توجه به نگاه واقع بینانه از قدرت فدراسیون روسیه و این واقعیت که جمهوری اسلامی ایران به جایگاه یک قدرت منطقه‌ای نائل آمده، مورد توجه قرار گرفته است. نکته دیگر قابل تامل در این تقسیم‌بندی توجه به سیاست‌های مستقلی است که کشورهای جدید اتخاذ نموده‌اند.

از نظر موضوعی نیز با توجه به اینکه این پژوهش از بسط مفهوم امنیت استفاده نموده است، تمامی موضوعات را در ابعاد نظامی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی بررسی نموده و به ابعاد خاصی همچون راه‌آهن و سلطه هویتی روس تباران محدود نمی‌شود.

از نظر زمانی به نظر می‌رسد که حوزه دریای خزر بلافاصله پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی به شدت مورد توجه نویسندگان قرار گرفته بود اما این توجه در دهه‌های بعدی تداوم پیدا نکرده و الگوی حاکم بر این منطقه باتوجه به تحولات دهه دوم قرن بیست و یکم مورد توجه قرار نگرفته است، که این تحقیق سعی در پر نمودن این فضا را دارد.

نکتهٔ دیگری که می‌توان بیان داشت این است که تحقیق حاضر با استفاده از روش پژوهش ترکیبی که شامل استفاده از روش‌های کیفی و کمی است صورت پذیرفته، این امر نسبت به سایر پژوهش‌ها که صرفا به رویکردی کیفی محدود هستند، نوآوری تحقیق را برجسته می‌سازد.

در نتیجه این تحقیق برای پاسخ به پرسش اصلی، با استفاده از مفهوم نظری مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای که توسط باری بوزان[1] و همکارانش در کتاب قدرت‌ها و مناطق[2] ارائه شده، ابتدا شرایط محیطی منطقه دریای خزر با شاخص‌های نظریه مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای سنجیده می‌شود و سپس با توسعه و تعمق مفهوم امنیت در بخش‌های نظامی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی؛ موضوعاتی که وابستگی متقابل امنیتی کشورهای منطقه دریای خزر را شکل می‌دهند به دو گروه منازعه امنیتی (بخش سلبی وابستگی متقابل امنیتی) و همکاری امنیتی (بخش ایجابی وابستگی متقابل امنیتی) تقسیم و احصا می‌گردند تا در مرحله کمی تحقیق این موضوعات توسط نمونه آماری مورد سنجش قرار گیرند و در انتها با استفاده از نتایج بدست آمده الگوی حاکم و موضوعات امنیتی ناظر بر منطقه عیان گردد.

1- Barry Buzan
2- Regions and Powers: the structure of international security

مبانی نظری تحقیق

همان طور که در مقدمه بحث اشاره شد، مطالعات منطقه‌ای که یکی از شاخه‌های رشته روابط بین‌الملل است، بر این فرض که پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و اتمام نظام دوقطبی پویش‌های منطقه‌ای از اهمیت بیشتری در سیاست بین‌الملل برخوردار شده‌اند، بنا شده است. اما این ادعا که مناطق صرفا پس از جنگ سرد مورد توجه نخبگان سیاسی و دانشگاهی قرار گرفته‌اند به راحتی قابل پذیرش نیست. از این رو تمامی نظریه پردازانی که به نحوی در مدل‌های ارائه شده خود به مسائل مناطق ورود نموده‌اند، نوعی دسته بندی از مطالعات منطقه‌ای ارائه داده‌اند که عموما طیف جدید مطالعات منطقه‌ای که پس از جنگ سرد مورد توجه قرارگرفته را با عنوان منطقه گرایی نوین از سایر مطالعات این حوزه متمایز نموده‌اند.

دیوید لیک[1] و پاتریک مورگان[2] در کتابی با عنوان نظم‌های منطقه‌ای، امنیت سازی درجهانی نوین دسته بندی از سیر تاریخی مطالعات منطقه‌ای ارائه می‌دهند که شامل سه گونه متفاوت از یکدیگر است. گونه اول نگرشی است که هیچ جایگاهی در سیاست بین‌الملل برای سطح منطقه‌ای قائل نیست و برای کشورها در هر سطحی که کنار یکدیگر قرار بگیرند، رفتارهای مشخص و معینی قائل می‌شود. به طوری که نظریاتی که برای توضیح ستیزش و همکاری جهانی طرح شده‌اند بدون جرح و تعدیل قابل استفاده و انطباق در مجموعه‌های منطقه‌ای هستند. در نتیجه می‌توان نظریات منطقه‌ای را به جهان تعمیم داد و بلعکس. این تحلیل گران معمولا بر اساس مطالعات موردی غرب آسیا این نظر را داده‌اند. گونه دوم که رهیافت متضادی با گونه اول دارد، هر منطقه را به صورت منحصر به فرد در نظر می‌گیرد. در این دیدگاه غرب آسیا یا هر منطقه دیگر شبیه هیچ جای دیگری نیست. ادبیات سنتی مطالعات منطقه‌ای غالبا این رهیافت را منعکس می‌کنند. در این دیدگاه هر تبیینی باید مخصوص منطقه‌ای خاص باشد. مفروضه‌ها، متغیرها و گزاره‌های مناسب در یک منطقه وقتی که در منطقه‌ای دیگر به کار می‌روند نامرتبط یا اشتباه هستند. بنابراین هر منطقه نیاز به نظریه خاص خود دارد. گونه سوم که توسط لیک و مورگان ارائه می‌گردد، حد واسط دو دیدگاه دیگر است. بر اساس این رویکرد مناطق بر رفتار کشورها تأثیر می‌گذارند و خود نیز از سطح جهانی تأثیر می‌پذیرند. همچنین در این نگرش مناطق از نظر ویژگی‌ها با یکدیگر فرق می‌کنند اما نه بر حسب متغیرها، بلکه از نظر ارزش و اهمیتی که هریک از متغیرها دارند. در چنین دیدگاهی اگرچه تعمیم در مورد مناطق را ممکن و ضروری می‌پندارد اما در عین حال انتظار بروز الگوهای رفتاری متفاوت که ناشی از ویژگی‌ها و خصوصیات فردی مناطق است، وجود دارد. این نظریه با در نظر

1- David A. Lake
2- Patrick M. Morgan

گرفتن شیوه مدیریت منازعه- یا همان نظم منطقه‌ای- به عنوان متغیر وابسته مشترک در همه مناطق الگوهای مدیریتی را به عنوان معلول مولفه‌هایی چون ساختار نظام منطقه‌ای، سیاست داخلی کشورهای منطقه و عامل میان منطقه و نظام جهانی در نظر می‌گیرد (لیک و مورگان، 1395: 23-26).

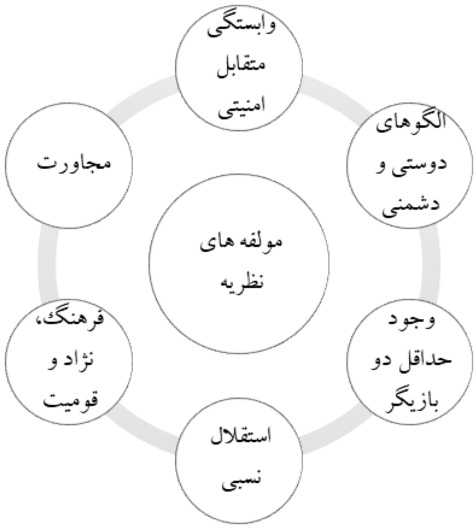
از این رو منطقه‌گرایی نوین به رویکردی گفته می‌شود که در صدد ایجاد پلی ارتباطی مابین سطح نظام بین‌الملل و دولت به عنوان بازیگر اصلی است. باری بوزان در کتاب مردم دولت ها و هراس[1] با بسط مطالعات امنیت بین‌الملل و فراخ نمودن دستور کار امنیت، مفهوم امنیت را همان پلی در نظر می‌گیرد که می‌توان به‌وسیله آن سطح منطقه‌ای را از دیگر سطوح متمایز نمود و ارتباط سطوح مختلف را با یکدیگر مشخص کرد.

مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای[2]

بوزان در بررسی امنیت ملی نگاه‌ها را به سمت الگوی بین‌المللی وابستگی متقابل امنیتی سوق می‌دهد و با استفاده از این تعریف نتیجه می‌گیرد که اگر امنیت هریک از دولت‌ها به امنیت همه مربوط باشد، پس هیچ چیزی را نمی توان بدون درک همه چیز فهمید. چنین دستور گسترده‌ای از امنیت که مطالعه امنیت را به صورت امری غیرواقع‌گرایانه در می‌آورد، موجب طرح ریزی امنیت منطقه‌ای برای خروج از این بن بست نظری گردید. تحلیل جامع امنیتی مستلزم دقت خاصی بر این نکته است که چگونه سطح منطقه‌ای نقش رابط را در ارتباط متقابل دولت‌ها و کل سیستم بین‌المللی بازی می‌کند. بدون درک این سطح؛ وضعیت دول منطقه‌ای در مقابل یکدیگر و نیز ماهیت روابط قدرت‌های بزرگ و دول منطقه‌ای به طور شایسته درک نخواهد شد. پس از هویت بخشی به سطح منطقه‌ای، بوزان تحلیل‌های برآمده از رهیافت توازن قدرت را برای تحلیل این سطح ناکافی می‌شمارد و الگوهای دوستی و دشمنی را برای تکمیل بحث ارائه می‌نماید. الگوهای دوستی و دشمنی که توسط عوامل جغرافیایی و تاریخی تعیین می‌شوند، مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای را شکل می‌دهند. مجموعه امنیتی[3] یعنی گروهی از دولت‌ها که علائق امنیتی اصلی آنها بقدری زیاد است که امنیت ملی آنها را نمی‌توان جدا از دیگران ملاحظه کرد. مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای بر وابستگی متقابل در رقابت و نیز علائق مشترک، تأکید دارند (Buzan, People, state and fears, 1983).

1- People, State and Fear: an agenda for international security studies
2- Regional Security Complex (RSC)
3- Security Complex

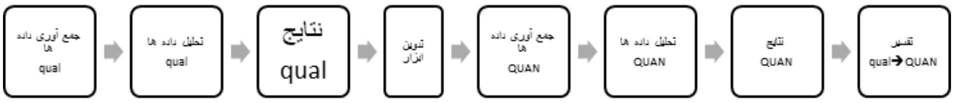
در این راستا مناطق مختلف از جمله منطقه دریای خزر را می‌توان با شاخص‌های نظریه مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای مورد ارزیابی قرار داد. این شاخص‌ها عبارتنداز:

شکل 1: مؤلفه‌های شکل‌دهنده به مجموعه امنیتی منطقه‌ای
(Dadandish & Kaleji, 2010:79-83)

روش‌شناسی تحقیق

در این تحقیق از روش پژوهش ترکیبی استفاده شده است. در این روش بر جمع آوری اطلاعات، تحلیل و تلفیق داده‌های کمی و کیفی در پژوهش تمرکز می‌شود. نکته اصلی این است که بکارگیری رویکردهای کمی و کیفی به صورت ترکیبی، در مقایسه با بکارگیری هریک از این دو روش به تنهایی، به درک بهتری از پژوهشی منجر می‌شود. همچنین در این پژوهش از طرح پژوهش اکتشافی در روش‌های ترکیبی استفاده می‌شود، هدف از طرح دو مرحله‌ای اکتشافی آن است که نتایج روش اول (کیفی) باعث شکل گیری و روشن شدن روش دوم (کمی) شود. طرح اکتشافی بر این پیش فرض بنا شده است که به چند دلیل نیازمند اکتشاف هستیم: اندازه‌گیری‌ها یا ابزارها در دسترس نیستند، متغیرها ناشناخته هستند، یا چارچوب هدایت کننده یا نظریه‌ای وجود ندارد. از آنجا که این طرح به صورت کیفی آغاز می‌شود، بیشتر مناسب کشف یک پدیده است. این طرح بیشتر زمانی مفید واقع می‌شود که به دلیل مهیا نبودن ابزارپژوهشی، پژوهشگر به تدوین و آزمایش چنین ابزاری نیاز دارد، یا زمانی‌که متغیرها ناشناخته هستند، باید متغیرهای مهم را بشناسد تا بتواند مطالعه خود را به‌صورت کمی انجام دهد (Creswell & Plano Clark, 2007:83).

شکل (2): طرح اکتشافی؛ مدل تدوین ابزار (با تاکید بر QUAN)

در نتیجه در این پژوهش با هدف یافتن وابستگی متقابل امنیتی کشورهای ساحلی دریای خزر از طرح اکتشافی مدل تدوین ابزار (پرسشنامه) بهره گرفته می‌شود. در این راستا ابتدا با تحلیل کیفی ادبیات پژوهش (مجموعه امنیتی منطقه دریای خزر) گویه‌هایی در دو دسته منازعه امنیتی و همکاری امنیتی در ابعاد مختلف روابط کشورهای منطقه احصا می‌شود و پس از مشورت با اساتید راهنما و مشاور در جهت روایی گویه‌ها، پرسشنامه‌ای به عنوان ابزار جهت اخذ نظر خبرگان این حوزه طراحی می‌گردد. سپس با تحلیل کمی پرسشنامه‌ها، اعتبار و ارزش گویه‌ها مشخص می‌شود. در انتها با تفسیر داده‌هایی که توسط پرسشنامه معنا دار شده‌اند به پرسش تحقیق پاسخ داده می‌شود.

یافته‌ها و تجزیه‌وتحلیل داده‌ها

الف: یافته‌های تحقیق

باتوجه به اینکه اطلاق عنوان مجوعه امنیتی به منطقه دریای خزر نیازمند آن است که شاخص‌های این نظریه در این منطقه بررسی گردد، در نتیجه در این بخش شاخص‌های مورد نظر با واقعیت‌های منطقه دریای خزر مطابقت داده می‌شود.

جدول (1): توزیع فراوانی شغل پاسخگویان

شغل	فراوانی	درصد
استاد دانشگاه	28	57.1
مدیر دولتی	2	4.1
مدیر نظامی	8	16.3
کارشناس	11	22.4
کل	49	100.0

با توجه به توضیحات در جدول فوق می‌توان اینطور بیان داشت که مجموعه امنیتی منطقه دریای خزر با حضور پنج کشور ساحلی این دریا پیوسته درحال شکل‌گیری است. اما در خصوص تعداد اعضای این مجموعه، کشورهای آسیای میانه، قفقاز جنوبی و افغانستان را نیز می‌توان از جمله کشورهای مستعد پیوستن به این مجموعه امنیتی منطقه‌ای ارزیابی نمود (Chufrin, 2001).

جدول (2): مؤلفه‌های تشکیل دهنده مجموعه امنیتی منطقه‌ای دریای خزر

ردیف	مولفه‌های نظریه مجموعه-های امنیتی منطقه‌ای	مجموعه امنیتی منطقه دریای خزر
1	وابستگی متقابل امنیتی	پهنه آبی مشترک دریای خزر خطوط انتقال نفت و گاز منابع فسیلی واقع در مناطق مشترک خطوط راه آهن متصل کننده کشورها وابستگی اعضا به همسایگان برای دسترسی به آب‌های آزاد متاثر شدن تمامی اعضا از آلودگی‌های دریای خزر
2	الگوهای دوستی و یا دشمنی	وجود کشورهای استقلال یافته از اتحاد جماهیر شوروی حضور تاریخی ایران در جمهوری آذربایجان و ترکمنستان اختلافات مرزی تاریخی ایران و روسیه حضور اکثریت مسلمانان در شهرهای ساحلی اختلاف مذاهب اسلامی میان ساحل نشینان
3	مجاورت	مجاورت جغرافیایی اعضا از طریق دریا و خشکی وجود مرزهای زمینی طولانی بین اعضا بن بست ژئوپلیتیک اعضا
4	وجود حداقل دو بازیگر	حضور فدراسیون روسیه به عنوان یک قدرت بزرگ دستیابی ایران به جایگاه یک قدرت منطقه‌ای در قرن 21 موازنه قدرت کشورهای تازه استقلال یافته با قدرت‌های بزرگ فرامنطقه‌ای اتخاذ سیاست مستقل در مناسبات کشورهای تازه استقلال یافته
5	استقلال نسبی	باتوجه به منطقه‌ای شدن سیاست بین‌الملل در قرن حاضر، به نظر می‌رسد مجموعه امنیتی منطقه خزر در همسایگی مناطق غرب آسیا، بالکان و آسیای شرقی، در حال کسب یک استقلال نسبی است.
6	فرهنگ، نژاد و قومیت	استفاده از زبان روسی در کشورهای استقلال یافته حضور روس تباران در کشورهای استقلال یافته اشتراکات دینی ساحل نشینان خزر حضور گسترده قومیت‌های ترک و ترکمن در منطقه

وابستگی متقابل امنیتی کشورهای ساحلی منطقه دریای خزر یکی از مهم‌ترین شاخص‌هایی است که می‌تواند قوام دهنده این مجموعه امنیتی منطقه‌ای باشد. از این رو در این بخش با بسط مفهوم امنیت سعی

پژوهش‌نامه ایرانی سیاست بین‌الملل، سال 12، شمارۀ 2، شماره پیاپی 24، بهار و تابستان 1403

می‌شود موضوعات امنیتی پیوند دهنده کشورهای این منطقه با استفاده از شواهد تاریخی و اسناد موجود در دو دسته کلی شکل دهنده به منازعه امنیتی و یا همکاری امنیتی احصا گردد. استفاده از تکنیک‌های تحلیل محتوای کیفی و توجه به چارچوب امنیتی کردن در مکتب کپنهاگ می‌تواند در کنار ارائه شواهد تاریخی، روایی موضوعات امنیتی احصا شده را افزایش دهد.

ب: تجزیه و تحلیل یافته‌ها

درک الگوی حاکم بر منطقه دریای خزر با استفاده از شاخص‌های نظریه مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای که ذکر آن در جدول مربوطه رفت، نشان دهنده این واقعیت است که نمی‌توان با یک پاسخ قطعی این مسئله را تایید و یا رد کرد. الگوهای دوستی و دشمنی درکنار مجاورت معنادار در این منطقه می‌تواند تأیید کننده این باشد که منطقه دریای خزر یک مجموعه امنیتی منطقه‌ای کامل است اما در طرف دیگر استقلال نسبی این منطقه از مناطق همجوار موضوعی است که در این گذاره ابهام ایجاد می‌کند. مداخله کشورهای اروپایی در انتقال منابع انرژی دریای خزر و همچنین حضور چین برای پیشبرد پروژه‌های ترانزیتی در کنار حضور ایالات متحده آمریکا به عنوان هژمون نظام بین‌الملل در این منطقه باعث شده که مفهوم مرز که جدا کننده منطه از تحولات پیرامونی است در این منطقه کمرنگ باشد.

در نتیجه باید این موضوع را اینطور عنوان نمود که شکل گیری یک مجموعه امنیتی منطقه‌ای پیرامون دریای خزر به الگوی وابستگی متقابل امنیتی کشورهای ساحلی گره خورده است. بنابراین توجه به موضوعات منشعب از الگوهای وابستکی متقابل در دو جنبه سلبی و ایجابی می‌تواند شرایط حاکم بر منطقه را بهتر تبیین نماید.

جدول (3): منازعه امنیتی در منطقه دریای خزر

بخش	ردیف	موضوع امنیتی	شواهد تاریخی و اسناد
نظامی	1	افزایش بودجه نظامی کشورهای ساحلی	به جز ایران و ترکمنستان که اطلاعاتی درباره آن‌ها موجود نیست تمامی اعضا مجموعه امنیتی خزر هزینه های نظامی را افزایش داده‌اند (SIPRI, 2019).
	2	عدم موازنه پایدار تسلیحاتی	فدراسیون روسیه به عنوان دومین قدرت نظامی جهان در این مجموعه امنیتی با اختلاف بیش از 50 رتبه‌ای با کشورهای استقلال یافته و 12 رتبه‌ای با جمهوری اسلامی ایران، هژمون نظامی این مجموعه امنیتی است (GFP, 2020).

	3	اجازه تأسیس پایگاه نظامی به قدرت‌های فرامنطقه‌ای	پروتکل تأسیس و ساخت پایگاه نظامی ترکیه در جمهوری آذربایجان (Hürriyet Daily News, 2016). در سفر رامسفلد رئیس پنتاگون در 2005، توافق محرمانه جدیدی برای استقرار نیروهای آمریکایی در کشور جمهوری آذربایجان به امضا رسید.
	4	اجرای رزمایش مشترک با قدرت‌های فرامنطقه‌ای در دریای خزر	مانور که ناتو در تاریخ 14 تا 27 سپتامبر 2004، که قبل از برگزاری متوقف شد (RFE/RL, 2004).
	1	ایجاد جزایر مصنوعی و تأسیسات دور از ساحل	ذکر این نکته در ماده 7 کنوانسیون رژیم حقوقی دریای خزر[1] که تأسیسات دور از ساحل و جزایر مصنوعی نباید به‌عنوان تأسیسات دائمی بندری محسوب شوند.
	2	تعیین حدود آب‌های سرزمینی با توافقات دوجانبه	منوط کردن تعیین حدود بستر و زیربستر دریای خزر به بخش‌ها از طریق توافق بین کشورها با سواحل مجاور و مقابل در ماده 8 کنوانسیون رژیم حقوقی دریای خزر
سیاسی	3	نقش تسهیل کننده ترکیه برای اجرای سیاست‌های غرب در دریای خزر	ترکیه راهبرد نفوذ فرهنگی و اقتصادی را در قالب کمک به کشورهای برادر دنبال می‌کند و پس از اتمام جنگ سرد با میانجگری بین دولت-های استقلال یافته و غرب خود را به عنوان شریک استراتژیک آمریکا در این منطقه مطرح کرده است (Koolaee & Goudarzi, 2014:228)
	4	اختلافات مرزی و تقسیم آب و انرژی بین کشورهای منطقه	اختلافات مرزی قزاقستان با روسیه که نمونه ای از دو کشور عضو در منطقه می‌باشد و اختلافات مرزی آذربایجان و ارمنستان که می‌تواند بحران را به این منطقه سرازیر نماید. همچنین اختلاف ترکمنستان با تاجیکستان بر سر تقسیم منابع آب و تامین انرژی (Russel, 2018).

1- تمامی موضوعات ارجاعی به کنوانسیون وضعیت حقوقی دریای خزر برگرفته از ترجمه رسمی این سند توسط وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران است. قابل دسترسی در: https://mfa.gov.ir/portal/newsview/31285

پژوهش‌نامه ایرانی سیاست بین‌الملل، سال 12، شمارۀ 2، شماره پیاپی 24، بهار و تابستان 1403

اقتصادی	1	اختلال در عبور و مرور آزاد از دریای خزر به آب‌های آزاد	مسئله عبور و مرور کشتی‌ها از کانال ولگا–دن یکی از موضوعات مهم در مجموعه امنیتی دریای خزر است. روسیه این دو رودخانه را جزو آبراه های داخلی خود دانسته و به‌صورت انتخابی به برخی از کشتی‌ها اجازه ورود و یا خروج به دریای خزر را می‌دهد (Maleki, 2007)
	2	مداخله و حضور شرکت‌های غربی در استخراج نفت و گاز حوزه خزر	به غیر از روسیه که دارای تکنولوژی تا حدی قدیمی در این صنعت می‌باشد، سایر کشورهای این مجموعه به دلیل حضور شرکت‌های نفتی بزرگی همچون بی پی، از داشتن صنعت نفت مستقل محروم مانده‌اند.
	3	عدم تشکیل اتحادیه (کنسرسیوم) مشترک انرژی در حوزهٔ خزر	جمهوری اسلامی ایران به عنوان یکی از اعضا مجموعه امنیتی دریای خزر، به جز طرح سواپ که با حداکثر ظرفیت خود فاصله زیادی دارد، در اکثر مشارکت های اقتصادی استخراج و انتقال منابع فسیلی سهمی ندارد.
	4	مخالفت با عبور نفت و گاز از مسیر ترانزیتی ایران	آمریکا بارها مخالفت خود را با عبور خطوط انتقال نفت از ایران اعلام کرده است و مانع تصمیم گیری رهبران منطقه درباره تعیین مسیر خطوط لوله انتقال نفت خام از ایران شده است (Koolaee & Goudarzi, 2014:130)
	5	بهره‌برداری از منابع نفتی در پهنه آبی مشترک	دو حوزه نفتی به دلیل اختلاف بر سر مالکیت آن: توسط ترکمنستان "خزر" و "آسمان" و توسط آذربایجان "آذری" و چراغ" خوانده می‌شوند. البته این اختلافات با یک توافق ابتدایی مبنی بر صادرات منابع ترکمنستان از مسیر خط لوله جمهوری آذربایجان در سال 2021 رو به بهبود است.
اجتماعی	1	نفوذ فرهنگ لائیک در جمهوری‌های تازه استقلال یافته	به جز جمهوری اسلامی ایران، مابقی اعضای این مجموعه امنیتی حکومت‌های سکولار دارند (Elisha Sawe, 2018).
	2	دولت–ملت سازی بر اساس تفکرهای قومیتی (ناسیونالیستی)	فرآیند دولت –ملت سازی در جمهوری‌های جدید عمدتا بر مبنای تغییر فرهنگ کمونیستی به فرهنگ ناسیونالیستی با استفاده از سمبل های زبانی و سرزمینی از طریق حکومت‌های اقتدارگرا پیگیری شده است (Massansalvador 2010: 6-8).

	1	صید بی‌رویه آبزیان	در پی فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی که انحصار دولتی صید ماهی خاویار را در سه جمهوری آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان از میان برداشت، صید بی رویه ماهی خاویاری در این کشورها آغاز شد، تا آنجا که نسل ماهی "استروژن" دریای خزر در خطر انقراض قرار گرفته است(Mehr News Agency, 2009)
زیست محیطی	2	ورورد بی رویه فاضلاب‌های تصفیه نشده صنعتی و کشاورزی به دریای خزر	مسأله مهم دیگری که ممکن است امنیت کشورهای ساحلی خزر را تهدید کند، موقعیت زیست محیطی دریای خزر می‌باشد. منابع آلوده کننده دریای خزر را می‌توان به دو گروه تقسیم کرد: آلودگی ناشی از منابع واقع در خشکی (شامل فاضلاب های شهری و صنعتی) آلودگی ناشی از بهره برداری از منابع نفت و گاز (Nobakht, 2009:58)
	3	تخلیه مواد سمی اتمی در دریای خزر	دریاچه کشکارآتا در نزدیکی سواحل مرزی قزاقستان و ترکمنستان یکی از بزرگ‌ترین مراکز دفع پسماندهای هسته‌ای می‌باشد که در این دریاچه پسماندهای اتمی نیروگاه های قزاقستان دفع می‌گردد. تخلیه مواد سمی اتمی در دریای خزر به عنوان یکی از چالش‌های زیست محیطی دریای خزر برای منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران شناسایی شده است (Shams Dolat Abadi & Zargarzadeh, 2019)

جدول (4): همکاری امنیتی در منطقه دریای خزر

بخش	ردیف	موضوع امنیتی	شواهد تاریخی و اسناد
نظامی	1	تشکیل پلیس دریایی مشترک برای حفظ نظم و امنیت	روسیه پیشنهاد کاسفور را با الگوگیری از مدل دریای سیاه ارائه داده است. بر این اساس که هر کشور یک یا دو شناور کوچک یا بزرگ را برای تشکیل نیروی دریایی مشترک اختصاص دهد. وظیفه این نیروهای مشترک مقابله با تهدیدات مشترک از جمله تروریسم، جرایم سازمان یافته، انواع قاچاق و مهاجرت غیرقانونی است. این نیروها گشت‌های دریایی متناوب داشته و رزمایش‌های مشترک برگزار خواهد کرد. جمهوری اسلامی ایران با تشکیل کاسفور موافق است. اما از طرف سه کشور ساحلی خزر شامل جمهوری آذربایجان، ترکمنستان و قزاقستان، به دلیل نگرانی از تقویت موقعیت و نفوذ روسیه در این حوزه مورد حمایت نمی‌باشد (Amirahmadian & Goudarzi, 2010:264-265)

	2	برگزاری مسابقات ورزشی ارتش‌های کشورهای ساحلی	در سال 2019 پنجمین دوره رقابت‌های نظامی جام دریا، با شرکت روسیه، جمهوری اسلامی ایران، جمهوری آذربایجان و قزاقستان به مدت 10 روز در آب-های دریای خزر به میزبانی جمهوری آذربایجان برگزار شده است. هدف برگزاری این مسابقات از طرف برگزار کنندگان ایجاد فضای صمیمی در بین کشورها و چگونگی مبارزه با تروریسم و دیگر تهدیدات در دریای خزر بیان شده است (IRIB News Agency, 2019)
سیاسی	1	پیگیری کنوانسیون رژیم حقوقی دریای خزر	در ماده 19 رژیم حقوقی دریای خزر طرف‌ها به منظور تضمین اجرای موثر کنوانسیون و بررسی همکاری‌ها در دریای خزر باید حداقل یک بار در سال به طور چرخشی در یکی از کشورهای ساحلی تشکیل جلسه دهند.
	2	تنظیم قوانین ترافیک دریایی	تنظیم ترافیک دریایی در آب‌های سرزمینی به عهده کشورهای ساحلی می‌باشد اما رعایت اصول یکسان در قوانین و مقررات باعث بهبود رفت و آمدها خواهد شد.
	3	مبارزه با تروریسم بین‌المللی	ماده 17 کنوانسیون رژیم حقوقی دریای خزر: طرفها باید به منظور مبارزه با تروریسم بین‌المللی و تامین مالی آن، قاچاق اسلحه، مواد مخدر، مواد روانگردان و پیش سازه‌های آنها، همچنین صید غیرمجاز و پیشگیری و مقابله با قاچاق مهاجران از طریق دریا و سایر جرایم در دریای خزر با یکدیگر همکاری کنند.
	4	مبارزه با قاچاق مواد مخدر و اسلحه	ماده 17 کنوانسیون رژیم حقوقی دریای خزر
اقتصادی	1	اتصال خطوط راه آهن کشورهای حاشیه دریای خزر به یکدیگر	حمل و نقل ریلی در مسیر آسیا- اروپا به سرعت در حال رشد است، اما معایب گذرگاه های مرزی، قابلیت اطمینان آنها، زیرساخت‌ها و عوامل دیگر هنوز مانع رشد می‌باشد (Berger, 2017: 3).
	2	یکسان سازی استانداردهای حمل و نقل ریلی	کشورهای این مجموعه امنیتی از استانداردهای متفاوتی برای ترافیک باربری خود استفاده می‌نمایند و فقط ایران از استانداردهای با هردو استاندارد مرسوم کشورهای جهان استفاده می‌نماید (Evtimov, 2005).
	3	تسهیل قوانین گمرکی برای تجارت در بنادر ساحلی دریای خزر	تسهیل قوانین گمرکی برای تجارت از طریق بنادر کشورهای ساحلی، به طوری که حمل و نقل دریایی نسبت به سایر اشکال برای تجار هزینه کمتری داشته باشد.
	4	پرورش آبزیان برای حفظ امنیت غذایی کشورهای ساحلی	منابع آبزیان دریای خزر سهم قابل توجهی از مواد غذایی و پروتئینی کشورهای همسایه و حتی دیگر کشورها را تشکیل می دهند. در سال های اخیر با توجه به آلودگی های دریای خزر، روند کاهش تولید بسیار نگران کننده شده است.
اجتماعی	1	تدوین قوانین مهاجرتی در بین کشورهای عضو	مهاجران آسیای میانه برای بهبود کیفیت زندگی اکثرا روسیه را انتخاب می نمایند. در صورتی که سایر کشورها نیز می توانند مهاجران را بپذیرند.

	2	گسترش صنعت گردشگری در بین مردمان کشورهای ساحلی	افزایش شمار گردشگران سلامت از کشورهایی همچون آذربایجان و ترکمنستان به ایران برای استفاده از خدمات درمانی
	3	همکاری‌های آموزشی و پژوهشی برای ترویج زبان‌های رایج: روسی، ترکی و فارسی	اتحادیه دانشگاه‌های دولتی حاشیه دریای خزر به عنوان یکی از قدیمیترین اتحادیه های دانشگاهی با بیش از 20 سال قدمت نقش بسزایی در برقراری ارتباطات علمی دارد و دانشگاه‌های تمامی اعضا این مجموعه امنیتی در این اتحادیه عضو هستند.
	4	ایجاد گفتگو در بین ادیان و مذاهب حوزه خزر	در حال حاضر از دیدگاه مذهبی منطقه خزر تحت سیطره دو دین اسلام و مسیحیت قرار دارد. این منطقه در شمال و از جانب روسیه با مذهب ارتدوکس مسیحی به عنوان دین رسمی این کشور همسایه است. در بقیه نقاط این منطقه و حتی در بخشی از سرزمین روسیه از جمله جمهوری خودمختار داغستان، دین اسلام دارای پیروان زیادی می‌باشد. در بین پیروان اسلام، تشیع و تسنن در این منطقه می‌توانند در کنار یکدیگر قرار بگیرند.
	5	تسهیل اعطای روادید به شهروندان کشورهای ساحلی	برداشتن روادید ورودی کشورها برای نزدیکی جوامع به یکدیگر توسط نهادهایی همچون اتحادیه اروپا استفاده می‌شود
زیست محیطی	1	حمایت و حفاظت از سامانه بوم زیستی خزر	در ماده 15 رژیم حقوقی دریای خزر اعضای مجموعه امنیتی دریای خزر متعهد به حمایت و حفاظت از سامانه بومزیستی دریای خزر و تمام عناصر آن می‌باشند، اعضا باید مشترکا یا منفردا به منظور حفاظت از تنوع زیستی، حمایت، احیاء و مدیریت پایدار و بخردانه منابع زنده دریای خزر و جلوگیری، کاهش و کنترل آلودگی دریای خزر از هر منبع، تمام تدابیر لازم را اتخاذ و با یکدیگر همکاری کنند. هرفعالیتی که موجب لطمه به تنوع زیستی دریای خزر گردد، ممنوع خواهد بود. طرف‌ها در قبال هر گونه آسیب به سامانه بوم زیستی دریای خزر به موجب موازین حقوق بین‌الملل مسئول خواهند بود.
	2	کنترل آلودگی دریای خزر	ماده 15 کنوانسیون رژیم حقوقی دریای خزر
	3	انجام تحقیقات علمی دریایی در پهنه آبی مشترک	تاکید ماده 3 رژیم حقوقی دریای خزر بر تسهیل تحقیقات علمی در زمینه بوم شناسی، حفاظت و استفاده از منابع زنده دریای خزر
	4	پیگیری کنوانسیون زیست محیطی رامسر	تمامی اعضا این مجموعه امنیتی عضو کنوانسیون حفاظت از تالاب‌های رامسر می باشند و تالاب‌های خود را در برنامه های کنوانسیون ثبت نموده‌اند.

پژوهش‌نامه ایرانی سیاست بین‌الملل،
سال 12، شمارۀ 2، شماره پیاپی 24، بهار و تابستان 1403

موضوعات منازعه امنیتی در منطقه دریای خزر

جدول (5): میزان تأثیر موضوعات منازعه امنیتی بخش نظامی منطقه دریای خزر

	موضوعات امنیتی	میزان تأثیر
منازعه امنیتی در بخش نظامی	افزایش بودجه نظامی کشورهای ساحلی	3.73
	عدم موازنه پایدار تسلیحاتی	3.79
	اجازه استقرار نیروهای نظامی فرامنطقه ای در کشورهای منطقه	4.80
	اجازه تأسیس پایگاه نظامی به قدرت های فرامنطقه ای	4.86
	اجرای رزمایش مشترک با قدرت های فرامنطقه ای در آب های خزر	4.49

جدول (6): میزان تأثیر موضوعات منازعه امنیتی بخش سیاسی منطقه دریای خزر

	موضوعات امنیتی	میزان تأثیر
منازعه امنیتی در بخش سیاسی	ایجاد جزایر مصنوعی و تأسیسات دور از ساحل	3.96
	تعیین حدود آب های سرزمینی با توافقات دوجانبه	4.10
	نقش تسهیل کننده ترکیه برای اجرای سیاست های غرب در دریای خزر	3.64
	اختلافات مرزی و تقسیم آب و انرژی بین کشورهای منطقه	4.44

جدول (7): میزان تأثیر موضوعات منازعه امنیتی بخش اقتصادی منطقه دریای خزر

	موضوعات امنیتی	میزان تأثیر
منازعه امنیتی در بخش اقتصادی	اختلال در عبور و مرور آزاد از دریای خزر به آب های آزاد	4.21
	مداخله و حضور شرکت های غربی در استخراج نفت و گاز حوزه خزر	3.98
	عدم تشکیل اتحادیه (کنسرسیوم) مشترک انرژی در حوزه خزر	4
	مخالفت با عبور نفت و گاز از مسیر ترانزیتی ایران	3.89
	بهره برداری از منابع نفتی در پهنه های مشترک آبی	4.16

جدول (8): میزان تأثیر موضوعات منازعه امنیتی بخش اجتماعی منطقه دریای خزر

	موضوعات امنیتی	میزان تأثیر
منازعه امنیتی در بخش اجتماعی	نفوذ فرهنگ لائیک در جمهوری های تازه استقلال یافته	3.30
	دولت- ملت سازی بر اساس تفکرهای قومیتی (ناسیونالیستی)	3.66

جدول (9): میزان تأثیر موضوعات منازعه امنیتی بخش زیست محیطی منطقه دریای خزر

	موضوعات امنیتی	میزان تأثیر
منازعه امنیتی در بخش زیست محیطی	صید بی رویه آبزیان	3.81
	ورود بی رویه فاضلاب های تصفیه نشده صنعتی و کشاورزی به دریای خزر	3.69
	تخلیه مواد سمی اتمی در دریای خزر	4.11

جدول (10): پایایی موضوعات امنیتی منازعه برانگیز در منطقه دریای خزر

منازعه امنیتی	ضریب آلفا	تعداد موضوعات امنیتی
منازعه امنیتی در بخش نظامی	0.662	5
منازعه امنیتی در بخش سیاسی	0.719	4
منازعه امنیتی در بخش اقتصادی	0.721	5
منازعه امنیتی در بخش اجتماعی	0.785	2
منازعه امنیتی در بخش زیست محیطی	0.947	3

موضوعات همکاری امنیتی در منطقه دریای خزر

جدول (10): میزان تأثیر موضوعات همکاری امنیتی بخش نظامی منطقه دریای خزر

	موضوعات امنیتی	میزان تأثیر
همکاری امنیتی در بخش نظامی	تشکیل پلیس دریایی مشترک برای حفظ نظم و امنیت	4.43
	برگزاری مسابقات ورزشی ارتش های کشورهای ساحلی	3.44

جدول 11: میزان تأثیر موضوعات همکاری امنیتی بخش سیاسی منطقه دریای خزر

	موضوعات امنیتی	میزان تأثیر
همکاری امنیتی در بخش سیاسی	پیگیری کنوانسین رژیم حقوقی دریای خزر	4.79
	تنظیم قوانین ترافیک دریایی	4.09
	مبارزه با تروریسم بین المللی	4.16
	مبارزه با قاچاق مواد مخدر و اسلحه	4.16

جدول (12): میزان تأثیر موضوعات همکاری امنیتی بخش اقتصادی منطقه دریای خزر

	موضوعات امنیتی	میزان تأثیر
همکاری امنیتی در بخش اقتصادی	اتصال خطوط راه آهن کشورهای حاشیه دریای خزر به یکدیگر	3.38
	یکسان سازی استانداردهای حمل و نقل ریلی	3.83
	تسهیل قوانین گمرکی برای تجارت در بنادر ساحلی دریای خزر	4.34
	پرورش آبزیان برای حفظ امنیت غذایی کشورهای ساحلی	3.62

جدول (13): میزان تأثیر موضوعات همکاری امنیتی بخش اجتماعی منطقه دریای خزر

	موضوعات امنیتی	میزان تأثیر
همکاری امنیتی در بخش اجتماعی	تدوین قوانین مهاجرتی در بین کشورهای عضو	3.80
	گسترش صنعت گردشگری در بین مردمان کشورهای ساحلی	3.92
	همکاری برای ترویج زبان های رایج: روسی، ترکی و فارسی	3.51
	ایجاد گفتگو در بین ادیان و مذاهب حوزه خزر	3.15
	تسهیل اعطای روادید به شهروندان کشورهای ساحلی	4.08

جدول (14): میزان تأثیر موضوعات همکاری امنیتی بخش زیست محیطی منطقه دریای خزر

	موضوعات امنیتی	میزان تأثیر
همکاری امنیتی در بخش زیست محیطی	حمایت و حفاظت از سامانه بوم زیستی دریای خزر	3.91
	کنترل آلودگی دریای خزر	4
	انجام تحقیقات علمی دریایی در پهنه آبی مشترک	3.68
	پیگیری کنوانسیون زیست محیطی رامسر	3.52

جدول (15): پایایی موضوعات امنیتی همکاری برانگیز در منطقه دریای خزر

همکاری امنیتی	ضریب آلفا	تعداد موضوعات امنیتی
همکاری امنیتی در بخش نظامی	0.498	2
همکاری امنیتی در بخش سیاسی	0.703	4
همکاری امنیتی در بخش اقتصادی	0.631	4
همکاری امنیتی در بخش اجتماعی	0.750	5
همکاری امنیتی در بخش زیست محیطی	0.905	4

نتیجه‌گیری

باتوجه به اینکه برای پایایی سنجی نتایج به‌دست آمده از مرحله کمی تحقیق از ضریب آلفا استفاده شده، موضوعات همکاری‌های امنیتی در بخش نظامی که آلفای کمتر از 0.5 را به دست آورده‌اند در ارائه نتیجه‌گیری حذف می‌گردند. همچنین برای اینکه نتیجه حاصله از ضریب اطمینان قابل قبولی برخوردار باشد، تنها موضوعاتی که میزان تأثیر 4 و بالاتر را در ایجاد منازعه و همکاری امنیتی کسب کرده‌اند، به‌عنوان الگوهای وابستگی متقابل امنیتی در هر دو جنبه سلبی و ایجابی مدنظر قرار می‌گیرند.

جدول (16): الگوهای وابستگی متقابل منازعه برانگیز در منطقه دریای خزر

بخش	ردیف	موضوع امنیتی	میزان تأثیر
نظامی	1	اجازه تأسیس پایگاه نظامی به قدرت های فرامنطقه ای	4.86
	2	اجازه استقرار نیروهای نظامی فرامنطقه ای در کشورهای منطقه	4.80
	3	اجرای رزمایش مشترک با قدرت های فرامنطقه ای در آب های خزر	4.49
سیاسی	1	اختلافات مرزی و تقسیم آب و انرژی بین کشورهای منطقه	4.44
	2	تعیین حدود آب های سرزمینی با توافقات دوجانبه	4.10
اقتصادی	1	اختلال در عبور و مرور آزاد از دریای خزر به آب های آزاد	4.21
	2	بهره برداری از منابع نفتی در پهنه های مشترک آبی	4.16
	3	عدم تشکیل اتحادیه (کنسرسیوم) مشترک انرژی در حوزه خزر	4
زیست محیطی	1	تخلیه مواد سمی اتمی در دریای خزر	4.11

با توجه به یافته‌های جدول الگوهای وابستگی متقابل منازعه برانگیز در منطقه دریای خزر می‌توان اینطور

بیان داشت که هرگونه همکاری نظامی کشورهای منطقه با قدرت‌های فرامنطقه‌ای می‌تواند محیط منطقه را به سمت منازعه امنیتی سوق دهد. البته توجه به این نکته لازم است که پیگیری این موضوعات توسط کشورهای تازه استقلال یافته معمولا معلول اجرای رزمایش‌های گسترده و ایجاد پایگاه‌های جدید توسط فدراسیون روسیه در منطقه دریای خزر است. بنابراین می‌توان اینطور بیان داشت که اگر این روند رو به افزایش همچنان درسال‌های آینده ادامه پیدا کند، حرکت منطقه دریای خزر به سمت الگوهای منازعه برانگیز اجتناب‌ناپذیر است.

باتوجه به جدول الگوهای وابستگی متقابل همکاری برانگیز در منطقه دریای خزر می‌توان اینطور نتیجه گرفت که الگوی حاکم بر منطقه دریای خزر تنها با ایجاد گفت‌وگو پیرامون کنوانسیون رژیم حقوقی دریای خزر و شکل گیری تبادلات اقتصادی گسترده می‌تواند به سمت الگوهای همکاری برانگیز حرکت نماید. البته در این مورد نیز ذکر این نکته ضروری است که نائل آمدن به این اهداف تنها از طریق اقدامات سران دولت‌ها امکان پذیر نمی‌باشد و تسهیل شرایط مبادلات اقتصادی و فرهنگی، به‌ویژه توسط جمهوری اسلامی ایران که عضو کم‌تر فعال این مجموعه می‌باشد، لازمه تحکیم روابط بین مردمان کشورهای ساحلی برای نیل به الگوهای همکاری برانگیز است.

جدول (17): الگوهای وابستگی متقابل همکاری برانگیز در منطقه دریای خزر

بخش	ردیف	موضوع امنیتی	میزان تأثیر
	1	پیگیری کنوانسین رژیم حقوقی دریای خزر	4.79
	2	مبارزه با تروریسم بین المللی	4.16
سیاسی	3	مبارزه با قاچاق مواد مخدر و اسلحه	4.16
	4	تنظیم قوانین ترافیک دریایی	4.09
اقتصادی	1	تسهیل قوانین گمرکی برای تجارت در بنادر ساحلی دریای خزر	4.34
اجتماعی	1	تسهیل اعطای روادید به شهروندان کشورهای ساحلی	4.08
زیست محیطی	1	کنترل آلودگی دریای خزر	4

پیشنهادات

با توجه به جدول نهایی الگوی‌های وابستگی متقابل منازعه برانگیز در منطقه دریای خزر به نظر می‌رسد که جمهوری اسلامی ایران باید در این منطقه در بخش نظامی نسبت به همکاری نظامی کشورهای جمهوری آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان با قدرت‌های بزرگ فرامنطقه‌ای سیاستی اتخاذ نماید که این همکاری‌ها را تضعیف نماید تا محیط منطقه دریای خزر به سمت منازعه و بحران امنیتی سوق پیدا نکند. در بخش سیاسی نیز به نظر می‌رسد که کنوانسیون وضعیت حقوقی دریای خزر که در سال 2018 در بندر آکتائو

پژوهش‌نامه ایرانی سیاست بین‌الملل، سال 12، شمارۀ 2، شماره پیاپی 24، بهار و تابستان 1403

منعقد گردید تا حدی توانسته است اختلافات پیرامون تعیین حدود را برای سایر اعضای این منطقه کـاهش دهد اما توجه به این نکته ضروری است که تعیین خطوط مبدا برای جمهوری اسلامی ایران در شرایطی که حاکمیت کشور را نسبت به آب‌های سرزمینی کاهش دهد می‌تواند به طور کلی محیط منطقه را بـه سـمت منازعه سوق دهد، بنابراین پیشنهاد می‌گردد تا زمانی که تعیین این حدود حاکمیـت کشـور را تهدیـد مـی-نماید، این موضوع از دستورکارهای بین‌المللی در این منطقه خارج شود. همچنین در بخش اقتصادی توجه بیشتر به ارزیابی و استخراج منابع فسیلی در منطقه دریای خزر می‌تواند نقش و جایگـاه کشـور را در داخـل منطقه و مبادلات فرامنطقه‌ای افزایش دهد و عدم توجه به ایـن مهـم مـی‌توانـد کشـور را در ایـن رقابـت از صحنه خارج نماید. نکته دیگری که به نظر می‌رسد در بخش اقتصادی اهمیت دارد، گسـترش زیرسـاخت-های حمل و نقل دریایی است تا کشور بتواند به تدریج از دریای خزر بـه عنـوان یـک پایانـه صـادراتی بـه کشورهای ساحلی و خارج از منطقه استفاده نماید.

همچنین باتوجه به جدول الگوهای وابستگی متقابل همکاری برانگیز در منطقه دریای خـزر مـی‌تـوان بیـان داشت که پیگیری موافقت‌نامه‌هایی که پیرامون کنوانسیون وضعیت حقوقی دریای خزر در راستای مقابله با تروریسم و قاچاق مواد مخدر شکل گرفته است می‌تواند بستر مناسـبی بـرای بـازیگری جمهـوری اسـلامی ایران در این منطقه جدید ایجاد نماید. همچنین در بخش اقتصادی و اجتماعی به نظر می‌رسد افزایش مناطق آزاد در شهرهای بندری همچون نوشهر و امیرآباد و تسهیل عبور و مرور برای اتباع دیگر کشـورها بـه‌ویژه اتباع جمهوری آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان بتواند علاوه بر افزایش ارتباطات اقتصادی بسـتری بـرای تعامل فرهنگی بین مردمان استان‌های شمالی با هویت‌های ملی جدید شکل گرفته در این منطقه ایجاد نماید.

References

Amirahmadian, B., & Goudarzi, M. (2010). *Caspian sea russian interests and iran's security.* Ghooms publishing company [In Persian].

Berger, R. (2017). *Study Eurasia Rail Corridors: what opportunities for freight stakeholders?* Paris: International Union of Railway.

Buzan, B. (1983). *People, state and fears: the national security problem in international relations.* Brighton: Wheatsheaf Book.

Buzan, B., & Waever, O. (2003). *Region and Powers.* New York: Cambrige University Press.

Buzan, B., Waever, O., & Wild, J. D. (1998). *Security a New Framework for Analysis.* Colorado: Lynne Rienner Publishers.

Chufrin, G. (2001). *The Security of the Caspian Sea Region.* New York: Oxford University.

Creswell, J., & Plano Clark, V. (2007). *Designing and conducting mixed methodes research.* Tehran: Aaizh [In Persian].

Dadandish, P., & Kaleji, V. (2010). A Critical Study of Regional Security Complex Theory by Using the Security Enviroment of the South Caucasus. *The Scientific Journal of*

Strategy, 18(3) [In Persian].
Daneykin, Y., & et al. (2015). Threats and Challenges to the Regional Security in Central Asian Region (the Example of the Republic of Kyrgyzstan). *International Conference on Research Paradigms Transformation in Social Sciences 2014.* Procedia - Social and Behavioral Sciences.
Elisha Sawe, B. (2018, March 8). *What Is A Secular State?* Retrieved 8 20, 2019`, from worldatlas web site: https://www.worldatlas.com/articles/what-is-a-secular-state.html
Evtimov, E. (2005). *Carriage of freight under the CIM & SMGS using a common CIM/SMGS consignment note.* Geneva, Palais des Nations: Group on Intermodal Transport and.
Freeman, C. (2018). New strategies for an old rivalry? China–Russia relations in Central Asia after the energy boom. *The Pacific Review*.
GFP 2020 Militry Strength Ranking. (2020). Retrieved 8 2, 2019, from Global Fire Power web site: https://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp
IRIB News Agency. (2019). Retrieved from IRIB News Agency: https://www.iribnews.ir/fa/news/2500871 [In Persian].
Karami, J., & Azizi, H. (2013). China's Security Relations with Central Asia: From Security Ties to "Regional Security Complexes. *Central Eurasia Studies, 6*(12), 135-154 [In Persian].
Koolaee, E., & Goudarzi, M. (2014). *Caspian sea challenges and prospects.* Tehran: Mizan Publication [In Persian].
lake, D. A., & Morgan, P. M. (1997). *Regional Orders: Bulding Security in a New World.* Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
Liz, F. (2004, September 13). *Analysis: NATO Cancels Planned Maneuvers In Azerbaijan*. Retrieved August 20, 2019, from RFE/RL web site: https://www.rferl.org/amp/1054830.html
Maleki, A. (2007). *Leaving the Caspian Sea is still difficult*. Retrieved from Iranian Diplomacy: http://irdiplomacy.ir/fa/news/11160 [In Persian]
Massansalvador, F. S. (2010, June). The Process of Nation Bulding in Central Asia and its Relationship to Russia's Regional Influence. *Jean Monnet/Rober Schuman Paper Series*.
Mehr News Agency. (2009). Retrieved from Mehr News Agency: https://www.mehrnews.com/news/865752 [In Persian]
Nobakht, M. (2009). *Caspian sea in the 21st century (a legal-economic view).* Tehran: Research Institute for Strategic Studies [In Perssian].
Russel, M. (2018). Water in Central Asia, An increasingly scarce resource. *European Parliamentary Research Service*, 2- 4.
Shams Dolat Abadi, S., & Zargarzadeh, M. (2019). The Defence-Security Challenges of the Caspian Sea Area from the Prespective of the National Security Interests of the Islamic Republic of Iran. *Sientific Quarterly Journal of National Security, 9*(31 [In Presian]).
SIPRI Military Expenditure Database. (2019). Retrieved 8 20, 2019, from STOCKHOLM INTERNATIONAL PEACE RESEARCH INSTITUTE: https://www.sipri.org/databases/milex
Turkey to establish military base in Azerbaijan. (2016). Retrieved 8 20, 2019, from Hürriyet Daily News: http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-to-establish-military-base-in-azerbaijan-101906
Zahrani, M., Faraji Lohehsara, T., & Tajari, S. (2016). Iran-turkmenistan-Kazakhstan Railway Function to Integration in the Central Asia. *Central Asia and The Caucasus Journal, 21*(89), 93-123 [In Persian].